

Hi ha algú que encara se'n recordi de l'extermini armeni?

El genocidi dels armenis: una qüestió per resoldre

Manuel Forcano

El contrari de l'amor no és pas l'odi, és la indiferència. El contrari de l'art no és pas la lletjor, és la indiferència. El contrari de la fe no és pas l'heretgia, és la indiferència. I el contrari de la vida no és pas la mort, és la indiferència.

ELIE WIESEL

Cada 24 d'abril el poble armeni, al seu propi país i a la diàspora, commemora amb un llarg dia de dol l'aniversari de l'inici del genocidi sofert l'any 1915 en mans dels oficials turcs de l'Imperi otomà, un trauma nacional encara obert i no prou reconegut per la comunitat internacional. Les xifres oficials i les atrocitats sofertes en aquell tràgic intent d'extermini sistemàtic són tan esgarrifoses com desconegudes: prop d'1.500.000 víctimes, 870.000 deportats en massa, espoliacions i conversions a la força, devastació del territori... El resultat va ser la desaparició en pocs anys de dos terços de la població armènia aleshores dins les fronteres del gran Imperi otomà.

Manuel Forcano és poeta, assagista i traductor. A hores d'ara és director general de la Fundació Centre Internacional de Música Antiga Jordi Savall. Aquest text aparegué originalment al llibre d'acompanyament del CD *L'esperit d'Armènia*, d'Hespèrion XXI i Jordi Savall, i es reproduïx ací amb l'amable autorització de l'autor.

L'actual República de Turquia no nega pas les massacres, però en rebutja la responsabilitat i no accepta el terme *genocidi*: l'autoria d'aquells horrors l'atribueixen al règim anterior, al sultanat, i els emmarquen condescendentment als temps de la guerra amb Rússia durant la Primera Guerra Mundial. Les autoritats turques temien que la població armènia, cristiana com els seus adversaris russos, s'aliés amb els invasors i obrís un nou front de guerra a la rereguarda de l'imperi. El poble armeni tenia raons, més que justificades, per aliar-se amb els russos i deslliurar-se de l'opressió que patien per part de les autoritats del sultanat: entre 1894 i 1896, el sultà Abdul Hamid II, en un intent infructuós de frenar la decadència del seu imperi, d'afermar la seva autoritat i de consolidar el seu poder, va atiar els odis religiosos contra les comunitats no-turques. Els armenis, que demanaven la modernització de les institucions i el reconeixement de la seva identitat, van ser castigats durament: el sultà en va fer massacrar més de 200.000

L'ESPILL

deixant-los a mans dels camperols kurds de les muntanyes, i un milió d'armenis van ser desposseïts dels seus béns i obligats molts d'ells a convertir-se a l'islam. La regió al voltant del llac Van, al cor de la nació històrica d'Armènia, va ser devastada, les seves esglésies cremades o convertides en mesquites, i més de 350 vilatges van desaparèixer per complet dels mapes. L'opinió pública internacional va criticar la ferocitat d'aquella repressió, i Abdul Hamid II, que no sempre va aconseguir subornar els mitjans de comunicació europeus, va ser titllat de «gran assassí» i, conseqüentment, anomenat «el Sultà sanguinari».

Aquests fets de finals del segle XIX van ser l'avantguarda de la gran massacre que arribaria més tard, quan els oficials ultranacionalistes de l'exèrcit que formaven el grup dels «Joves Turcs», després d'un cop d'estat i de deposar Abdul Hamid II el 1909, van aconseguir imposar la seva ideologia, el *Turanisme*, que cercava la creació d'una nova gran potència asiàtica, la «Gran Turquia», la unió de tots els pobles de llengua turca des de les costes de l'Egeu fins a les estepes del Centre d'Àsia i de la Xina. Conscients del lent i irremeiable desmembrament de l'imperi otomà, els Joves Turcs cercaren d'imposar amb la força una política que almenys convertís el territori d'Anatòlia en una nació turca racialment homogènia i que, naturalment, trobaria en els armenis el primer poble a abatir: entre el 14 i el 27 d'abril de 1909 entre 15.000 i 30.000 armenis de la regió d'Adana, al sud, a l'antiga Petita Armènia de l'edat mitjana, van ser massacrats sense contemplacions, i els avalots s'estendrien per més ciutats, com Alep, a Síria. Aquest episodi és conegut com les Massacres de Cilícia.

Davant d'aquesta amenaça constant i de la violència exercida contra ells per part del govern turc, dins els fets i els combats de la Primera Guerra Mundial entre els exèrcits turc i rus, el 7 d'abril de 1915 els armenis de la regió de Van, a l'est de Turquia, es revoltaren i proclamaren un govern armeni independent. Els Joves Turcs, i en concret el gran visir del sultanat, Talaat Paixà, aprofitaren aleshores aquest pretext per dur a terme una operació de represàlia a gran escala que s'inaugura amb l'ordre de deportació i d'execució d'entre 600 i 800 intel·lectuals i prohoms de les elits armènies a Istanbul el 24 d'abril de 1915, l'anomenat «Diumenge roig». El genocidi ha començat: els soldats armenis de l'exèrcit són presos i executats, acusats de traïció a l'imperi (quan, de fet, la desertió de turcs era molt més nombrosa que no pas la de soldats armenis), es destitueixen tots els funcionaris armenis de l'administració, i s'ordena deportar la població armènia de les set províncies orientals de Turquia amb l'excusa d'allunyar-los del teatre d'operacions de la guerra amb Rússia. El govern turc amenaça amb penes i destitueix aquells funcionaris o oficials del règim que es neguin a complir les ordres de deportació o execució. La *Llei provisional de deportació*, del 29 de maig de 1915, fixa la regulació d'aquesta deportació i de l'espoliació de la població armènia: tots els homes entre 20 i 45 anys, susceptibles d'organitzar una resistència armada i d'aliar-se a Rússia, són condemnats a treballs forçats i, la majoria, assassinats pels camins. Les deportacions consisteixen en llargues i infrahumanes caravanes de dones i nens a peu sense aigua ni menjar, les «marxes de la mort», o en l'amuntegament en vagons de bestiar de trens que els allunyen dels territoris de l'Armè-

nia històrica. I els documents i els testimonis oculars dels fets relaten tot un cúmul d'atrocitats: incineracions en massa, embarcaments massius en barques que després eren enfonsades al Mar Negre, inoculacions de tifus i sobredosis de morfina als infants, ús de gas tòxic... Moltes joves van ser violades, venudes com a esclaves i després convertides a la força. Aquests darrers anys ha esclatat a Turquia certa polèmica perquè molts turcs han descobert amb estupor que descendeixen de dones cristianes armènies convertides arran d'aquells fets.

Els camps d'aplegament on els desplaçats arribaven exhaustos i al límit de les seves forces, es trobaven repartits en dos eixos vers el sud: a l'eix de la ciutat siriana d'Alep, el Líban i Palestina, on ja existien comunitats armènies i on part dels nouvinguts sobreviurien, i a l'eix del riu Eufrates, el desert mesopotàmic i al llarg de la via de ferrocarril vers Bagdad, amb la ciutat siriana de Dayr al-Zawr com a epicentre dels diferents camps d'internament, veritables moridors on només un 10% de tots els deportats arribaria a sobreviure. Dels 2.500.000 armenis de tot l'Imperi otomà d'aleshores, pels volts d'1.500.000 van desaparèixer i la resta fugí i s'escampà pel món en el que avui conforma la diàspora armènia.

Tot i el ressò que se'n féu la premsa internacional, Europa, atrafegada en els combats de la Primera Guerra Mundial, no va tenir esma d'ocupar-se seriosament de la qüestió armènia. Tot i això, el 1919, les denúncies de les atrocitats forçaren al mateix sultà Mehmet VI a organitzar judicis sumaríssims als responsables de l'eliminació física dels armenis, entre els quals hi havia l'exgran visir, Talaat Paixà, l'exministre de la Guerra, Ismael Enver, i l'exministre de la

Marina, Ahmed Jamal Paixà. Van ser jutjats i condemnats a mort *in absentia*, atès que havien fugit de l'Imperi un cop acabada la Primera Guerra Mundial. El tractat de Sèvres de 1920 entre les potències guanyadores de la Primera Guerra Mundial i el nou govern de l'Imperi preveia l'extradició dels responsables de les massacres per a ser jutjats, i només alguns oficials i polítics turcs van ser transferits i retinguts a Malta durant tres anys mentre els investigadors cercaven la documentació acusatòria als arxius d'Istanbul, Londres, París i Washington. Aquestes i d'altres bones resolucions encaminades a castigar els responsables de les matances quedaren en un no-res a causa dels aldarulls interns a Turquia i del canvi de règim amb l'arribada al poder de Mustafà Kemal Atatürk que culminaria amb l'abolició del sultanat (1922) i la proclamació de la República de Turquia (1923). El tribunal interaliat que havia de jutjar i tancar definitivament el tema, tal com exigien les clàusules del tractat de Sèvres (anul·lat el 1922), va deixar d'actuar i els detinguts foren retornats a Turquia en un intercanvi de presoners a canvi d'un cert nombre de ciutadans britànics retinguts per les forces kemalistes.

La impunitat implícita a l'anul·lació del tribunal interaliat previst al tractat de Sèvres, féu reaccionar la Federació Revolucionària Armènia que activà l'*Operació Nèmesi* (pel nom de l'antiga deessa grega, la retribució divina), una cèl·lula guerrillera per assassinar els responsables turcs del genocidi armeni allà on es trobessin. Després d'elaborar una llista negra de més de dos-cents noms, entre 1920 i 1922, uns quants polítics i oficials dels Joves Turcs que més s'havien significat en la persecució

i l'extermini d'armenis van ser morts pels guerrillers de Nèmesi. El cas més sonat fou el de Soghomon Tehlirian, un supervivent del genocidi, avui heroi nacional a Armènia perquè el 15 de març de 1921 va matar el «número 1 de la llista», l'exgran visir Talaat Paixà a plena llum de dia al bell mig del districte de Charlottenburg, a Berlín, ciutat on l'oficial turc s'havia exiliat. Les autoritats alemanyes jutjaren Tehlirian per assassinat, però l'absolgueren per raons del trauma viscut. També Ahmed Jamal Paixà, l'exministre de la Marina, va ser mort a Tbilisi el 1922. Però a banda d'aquests actes puntuals de càstig duts a terme pels mateixos armenis a tall de venjança, el món en general va desentendre's de la qüestió armènia i, no debades, el 1939 Adolf Hitler, abans d'iniciar perversament l'eliminació dels disminuïts físics alemanys i de donar el tret de sortida al brutal i despietat genocidi contra el poble jueu a Europa, va amollar la qüestió: «Hi ha algú que encara recordi l'extermini armeni?»

A banda de la mateixa República Armènia que va declarar-se dins l'òrbita del Caucas soviètic amb capital a Erevan i que avui compta amb una població de 3.500.000 armenis, la diàspora armènia, conseqüència directa del genocidi, es reparteix per tot el planeta i en destaquen noms com els dels cantants Charles Aznavour, Cher i Sylvie Vartan, el del campió d'escacs Gary Kasparov, el del tennista André Agassi, el del cineasta François Truffaut, el del polític Édouard Balladur, o el del pilot de F1 Alain Prost. Rússia, els Estats Units, França, l'Iran, Ucraïna, Geòrgia, Síria, el Líban i l'Argentina compten amb les comunitats més grans, i és en aquests països on, a partir dels anys 80, i molt a poc a poc,

l'opinió pública internacional ha tornat a començar a prendre consciència dels tràgics fets del genocidi.

A Europa, el país amb més supervivents de les matances és França, on avui ja constitueixen una comunitat que volta les 500.000 ànimes. És aquí que apareixen les iniciatives per reconèixer oficialment el genocidi: el Parlament europeu ho fa el 18 de juny de 1987, i França, des del 2002, compta amb una llei que el reconeix oficialment, així com diversos intents legislatius de penalitzar-ne la negació: l'any 2006, l'Assemblea Nacional francesa accepta una proposició de llei que pretén penalitzar amb cinc anys de presó i 45.000 € de multa la negació del genocidi armeni, i el 2011 es torna a presentar una proposta que vol penalitzar la negació del genocidi amb un any de presó i el mateix import de multa, per bé que la proposta serà considerada contrària a la Constitució pel Consell Constitucional el febrer de 2012. L'Uruguai, el Canadà, Rússia, el Vaticà, Suïssa, l'Argentina, Xile, Veneçuela, uns quants dels països de la Unió Europea (Xipre, Grècia, Lituània, Polònia, Suècia, Bèlgica, França, Itàlia, Eslovàquia, Holanda) i 43 dels 50 Estats Units d'Amèrica també l'han reconegut oficialment. Sèrbia i Islàndia han presentat propostes de llei als seus respectius parlaments per reconèixer-lo oficialment. Al Canadà, va ser el Quebec que el va reconèixer primer al 2001, a Espanya només ho han fet els parlaments del País Basc, de Catalunya i de les Illes Balears; al Brasil, l'estat de São Paulo i de Ceará, i a Anglaterra ho han fet els parlaments d'Escòcia, Gal·les i Irlanda del Nord, però no el Regne Unit que, tot i reconèixer les massacres, no les considera prou greus per aplicar-hi el terme de genocidi segons

la Convenció de Genocidis de les Nacions Unides de 1948. Tanmateix, l'any 2000, 185 diputats anglesos van signar una moció per reconèixer el genocidi armeni.

A Alemanya, el 15 de juny de l'any 2005 el Bundestag va reconèixer l'expulsió i la massacre dels armenis de 1915 i va comminar el govern turc a reconèixer la seva «responsabilitat històrica» en aquells fets, però no va acceptar l'ús del terme *genocidi*, per bé que fes constar que molts historiadors i diversos països del món ho consideraven com a tal. D'igual manera, l'estat d'Israel tampoc no ho ha reconegut oficialment com un genocidi. La primera discussió directa i oberta sobre aquest tema s'ha dut a terme a la Knesset el 2011, i s'ha encarregat a una comissió que aprofundeixi sobre el tema abans de prendre partit sobre l'ús del terme *genocidi*. El professor de la Universitat Hebrea de Jerusalem, Yehuda Bauer, opina que el genocidi armeni «és el que més s'apropa a l'Holocaust jueu», però que hi ha prou diferències com per no anomenar-lo així, com ara són les motivacions de fons, pseudoreligioses en el cas de l'Holocaust jueu i purament polític-territorials en el cas dels armenis, i només a Turquia i no pas a tot l'Imperi otomà. El professor Bauer també opina que l'anomenat genocidi armeni no comença pas el 1915, sinó abans, amb les matances de l'època del sultà Abdul Hamid II del 1896 i les massacres de Cilícia del 1909. Tanmateix, l'Elie Wiesel Foundation for Humanity, l'any 2007 va escriure una carta signada per 53 premis Nobel on els investigadors de genocidis conclouien que les matances de 1915 constituïen clarament un genocidi. El document també declarava que el reconeixement turc del genocidi no havia

de comportar cap «base legal per a indemnitzacions econòmiques o reivindicacions territorials» que poguessin fer témer a la República de Turquia qualsevol mena de reclamacions financeres o una modificació de les seves fronteres actuals.

A Turquia, la qüestió armènia encara no està gens resolta i el govern no escatima esforços a nivell acadèmic, diplomàtic, polític i judicial per esborrar el terme *genocidi* a l'hora de descriure les massacres que va patir la població armènia. Qualsevol manifestació a favor del reconeixement d'aquesta tragèdia històrica és susceptible de ser perseguida legalment en virtut de l'article 301 del Codi Penal turc, que prohibeix «insultar Turquia». Alguns intel·lectuals que s'han atrevit a denunciar les atrocitats del passat comeses contra els armenis han patit amenaces i atemptats, un exemple dels quals ha estat la campanya d'odi contra el Premi Nobel de Literatura turc Orhan Pamuk, que va haver de sortir del país per unes declaracions, al febrer de 2005, al setmanari alemany *Das Magazin* on es queixava del silenci que el govern turc ha imposat sempre sobre aquesta qüestió. Tot i això, el mateix 2005, el president actual de Turquia, Recep Tayyip Erdogan ha ofert al govern de la República d'Armènia la creació d'una comissió oficial que estableixi la veritat de les massacres de 1915, segurament també forçat per l'exigència europea del reconeixement del genocidi armeni com a pas previ a la possible adhesió a la Unió Europea.

A Turquia, tot i les dificultats encara d'assumir la responsabilitat d'un episodi tan tràgic i escabros com el del genocidi armeni, un grup d'intel·lectuals turcs van penjar a la xarxa, al desembre de 2008, una petició de

disculpa a títol personal: la iniciativa, que duia per títol en turc «Nosaltres demanem perdó», en pocs dies va aconseguir més de 10.000 signatures, i el mateix president de la República defensà la petició. També cal dir que, de retruc, un altre grup que hi estava en contra també penjà a la xarxa un document d'oposició que fins i tot va aconseguir un nombre més alt de signatures, així com l'adhesió del primer ministre, amb la qual cosa es produí obertament al país un profund debat sobre la qüestió. Tot allò que es parla, existeix.

A Erevan, cada 24 d'abril, davant la presència sempre imponent de la majestuosa muntanya d'Ararat, el monument al voltant de la flama perpètua que crema en record de totes les víctimes innocents del genocidi, s'omple de flors. Que la música d'aquest disc en sigui una més. □

BIBLIOGRAFIA

- ALEXANDER, E. (2000): *A Crime of Vengeance*, Backinprint.com.
- BALAKIAN, P. (2003): *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response*, Nova York, Harper Collins.
- BAUER, Y. (1989): «The Place of the Holocaust in Contemporary History», dins J. K. Roth i M. Berenbaum: *Holocaust: Religious & Philosophical Implications*, Michigan, Paragon House.
- CARZOU, J. M. (1975): *Arménie 1915, un génocide exemplaire*, París, Flammarion.
- DADRIAN, V. (1995): *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Oxford, Berghahn Books.
- DÉDÉYAN, G. (dir.) (2007): *Histoire du peuple arménien*, Privat, Toulouse.
- DEROGY, J. (1990): *Resistance & Revenge*, Transaction Publishers.
- (2007): *Opération Némésis*, París, Fayard, 1986 (reeditat en l'antologia *Fragments d'Arménie*, Omnibus, pp. 473-723).
- KEVORKIAN, R. (2011): *The Armenian Genocide: A Complete History*, Londres, I. B. Tauris.
- KHACHIKYAN, A. (2010): *History of Armenia*, Yerevan, Edit Print.
- SVAZLYAN, V. (2004): *The Armenian Genocide and Historical Memory*. Traducció de Tigran Tsulikian, Yerevan, Gitutiun Publishing House.
- TANER, A. (2007): *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*, Nova York, Metropolitan Books.
- TERNON, Y. (1977): *Les Arméniens, histoire d'un génocide*, París, Seuil (2a ed., 1996).
- (1983): *La cause arménienne*, París, Seuil.
- YEGHIAYAN, V. (2006): *The Case of Soghomon Tehlirian*, Center for Armenian Remembrance.